

3.5. Kurevere küla

3.5.1. Asustuse kujunemise ajalugu

Kurevere küla talud on kujutatud esimestel säilinud kaartidel 18. sajandist. Põhiline osa taludest asus väljaspool tänase Vilsandi rahvusparki piire¹³³. Kurevere külas katkestab rahvusparki järjepidevuse piki mereranda rahvuspargist välja jäetud Jaagarahu sadama lähiümbrus, kus asub ka küla asustuse ajalooline tuumikala.

Rahvusparki piirides on 1796. a kaartidel¹³⁴ ja veidi hiljem¹³⁵ näidatud vanima taluna tänasel Naale katastriüksusel (30101:002:0288) olevate varemete asukohas Ranna Naale talu (*Rana Nale Gesinde*). Sama talu on ka 19. saj teise poole Lümända mõisamaade kaardil¹³⁶. Viimatinimetatud kaardil on Harila (30101:002:0208) kirjas vabadiku kohana (*Lostreiber Arrila Jaen*), 1937. a kaardil¹³⁷ nimetatud *Əpuna*, kus nii elamu kui ka sellest läänes asuvad kaks majandushoonet on näidatud samas asukohas kui tänased hooned. Kolmandana on kaardil näidatud Ossi (idapoolne kahest kunagisest talust tänasel Ossi maaüksusel, 30101:002:0226), kus tänaseks on ajaloolised taluhooned – elamu ja laut – kokku kukkunud. Ülejäänud kaardil näidatud Kurevere küla talud asuvad väljaspool rahvusparki.

Rahvusparki jäävad 19. saj rajatud tänased talud Poopuu (30101:002:0261), Niidi (30101:002:0238), Männiku (30101:002:0080), millest kahes esimeses on hooned kasutusel ning viimases on alles vaid vundament. Hävinud taludest olid tsaariajal olemas veel Vana-Laose (30101:002:0090), Laosevälja (30101:002:0080), Panga (30101:002:0030)

ning teine talu tänasel Ossi ja teine talu tänasel Naale katastriüksusel. Täiendavalt sõdadevahelise vabariigi ajal rajatutest (näidatud 1946. a kaardil) on tänaseks mõlemad kadunud – Arjatse (30101:002:0212) ja Kivimurd (tänane Metsa katastriüksus 30101:001:0836). Nimetatud kaart viitab ka justkui Naale katastriüksuse teine talu (Maa-ameti pärandkultuuri kaardirakenduse järgi nimega *Pärna*) oleks viidud paarsada meetrit ida poole, vanemale talule lähemale.

Foto 113. Kurevere küla rahvusparki jäävatest taludest vanima, Ranna-Naale talu varemed Naale maaüksusel. Foto Mart Hiob 2016.

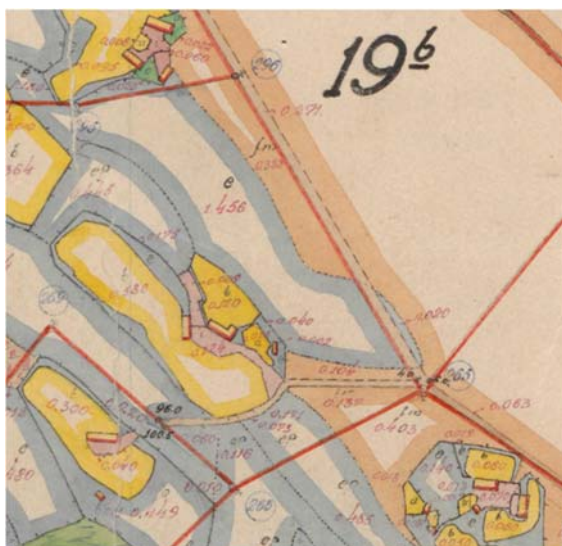
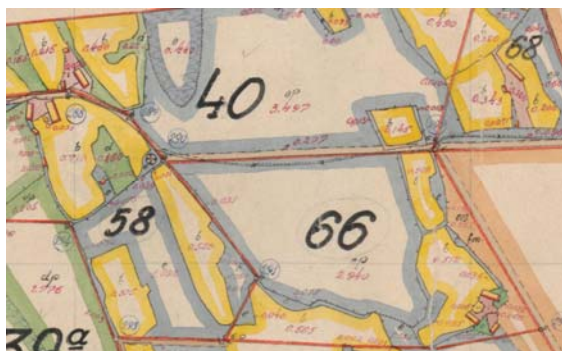
¹³³ 1870. a Saaremaa kaardil (EAA, f 1418, n 1, s 6, l 1k) on numbriliselt Kurevere külas väljaspool rahvusparki näidatud 17 kohta, millele lisanduvad käesolevas töös kirjeldatud rahvusparki piiridesse jäävad talud.

¹³⁴ EAA, f 2072, n 3, s 49a, l 1k ja EAA, f 2072, n 3, s 96a, l 1k.

¹³⁵ Umbes 1800. a, EAA, f 2072, n 3, s 73, l 1k.

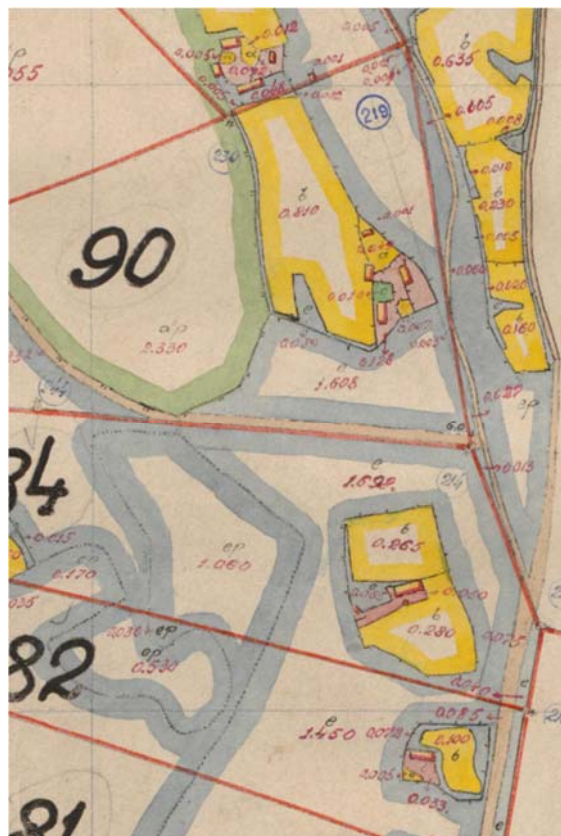
¹³⁶ EAA, f 3724, n 5, s 2210, l 1k.

¹³⁷ ERA, f T-6, n 5, s 3 l 34k.

Joonis 68. Väljavõtte 1929.-30. a Kurevere ja Tammese küla plaanist: ülal Harila, Vana-Laose (nr 40, hävinud), Laosevälja (68, hävinud) ja Männiku (66, hävinud), keskel sama Männiku, kaks Ossi (hävinud) ja Arjatse (asunikutalu edelanurgas, hävinud) ning all Ranna-Naale talu (hävinud). ERA, f T-3, n 18, s 1085, l 1k.

Kurevere küla kuulus 19. saj Tagamõisa valda ning valdade liitmise järel 1892. a Kihelkonna valda, kuid oli 1920ndatel koos Tammese külaga osa Lümända vallast ning taasliideti 1939. a reformi järel Kihelkonna vallaga.

Joonis 69. Väljavõtte 1929.-30. a Kurevere ja Tammese küla plaanist: Panga (hävinud), Niidi (90), Poopuu (84) ja Maandi (82, väljaspool Vilsandi rahvusparki). ERA, f T-3, n 18, s 1085, l 1k.

Vilsandi rahvuspargi piiridest jäävad rahvuspargi kahe lahustüki vahel välja mitmed Kurevere tsaariaegsed talud nagu Tiidu (mis on 1794. a kaardil märgitud kui *Tido Marthe Jahn*, 30101:002:0282), Kangru (30101:002:0326), Maandi (30101:002:0259) ja tänaseks hävinud Posti (Lahe maaüksusel 30101:001:0807). 1946. a kaardi andmetel lisandusid neile sõdadevahelise vabariigi ajal tänaseks kadunud Kuusiku (30101:002:0305), Hendriku (30101:002:0209) ja teine koht Lahe maaüksusel. Teisel pool Kuressaare-Kihelkonna-Veere maanteed asusid 19. saj lõpus rajatud tänaseks hävinud Põllu (Naga maaüksusel, 30101:002:0526), Tõnise (30101:002:0111), Jaagu tänaval Jaani maaüksusel (30101:002:0256) ja Redigu-Anni ning asunikutalud Jaani ja Uue-Panga maaüksusel ning Nikuste Vana-Panga maaüksusel. Kurevere küla hoonestus jätkub veelgi idapoole.

Vahetult rahvusparki piiri taga tänasest Jaagarahu sadamast umbes üks kilomeeter loodesuunas, Jaagarahu ninal (*Jaka Raho Ninna*) on 1794. a kaartidel¹³⁸ näidatud Kurevere küla (*publ Kurrefer*) kalurionn ja võrguaed. Samas kohas on 1946. a kaardil näidatud kalurionnid (venekeelne lühend *cap* ehk *capau*, kuurid). Samuti asub väljaspool rahvusparki tsaariaegse Kurevere kordoni siiani elamuna kasutusel olev koht tänasel Kordoni katastriüksusel (30101:002:0243). 1856. a Saaremaa kaardil¹³⁹ on näidatud kordoni asukohas piirvalvepunkt (*Grenz Wacht Posten*). 1943. a kaardilt on näha, et sõdadevahelise vabariigi ajal rajati kordonist loodesuunas tänasele Metsa maaüksusele (30101:001:0836) rahvusparki piires veel kaks kohta, mis on tänaseks hävinud. Samuti on kordoni juures

märgitud kolm elukohta (k.a kordon) 1946. a kaardil. Kordonist mere poole on Mati maaüksusel pärast 1991. a rajatud vundament.

1946. a kaardil on Jaagarahu sadama lähistel väljaspool rahvusparki näidatud elukoht tänasel Volmani-Mere maaüksusel (hävinud, 30101:002:0148) ja viimase sajandivahetuse paiku on rajatud uus koht Mardi maaüksustele (30101:002:0404 ja 30101:002:0539).

Pärast sõda oli Kurevere külas kolhoos nimega kaluriartell *Majak*¹⁴⁰, mis hiljem (1965) liideti põllumajandusliku artelliga *Kommunism*¹⁴¹. 1989. aastaks (1982) ühineti kalurikolhoosiga *Saare Kalur*¹⁴². 1977. a kaardi järgi hõlmas Kurevere küla administratiivselt ka Oju küla¹⁴³, kuid 1989. aastal on kaardil ära toodud mõlemad külad¹⁴⁴.

¹³⁸ EAA, f 2072, n 3, s 51, l 1k ja EAA, f 2072, n 3, s 63, l 1k.

¹³⁹ EAA, f 3724, n 5, s 1999, l 1k.

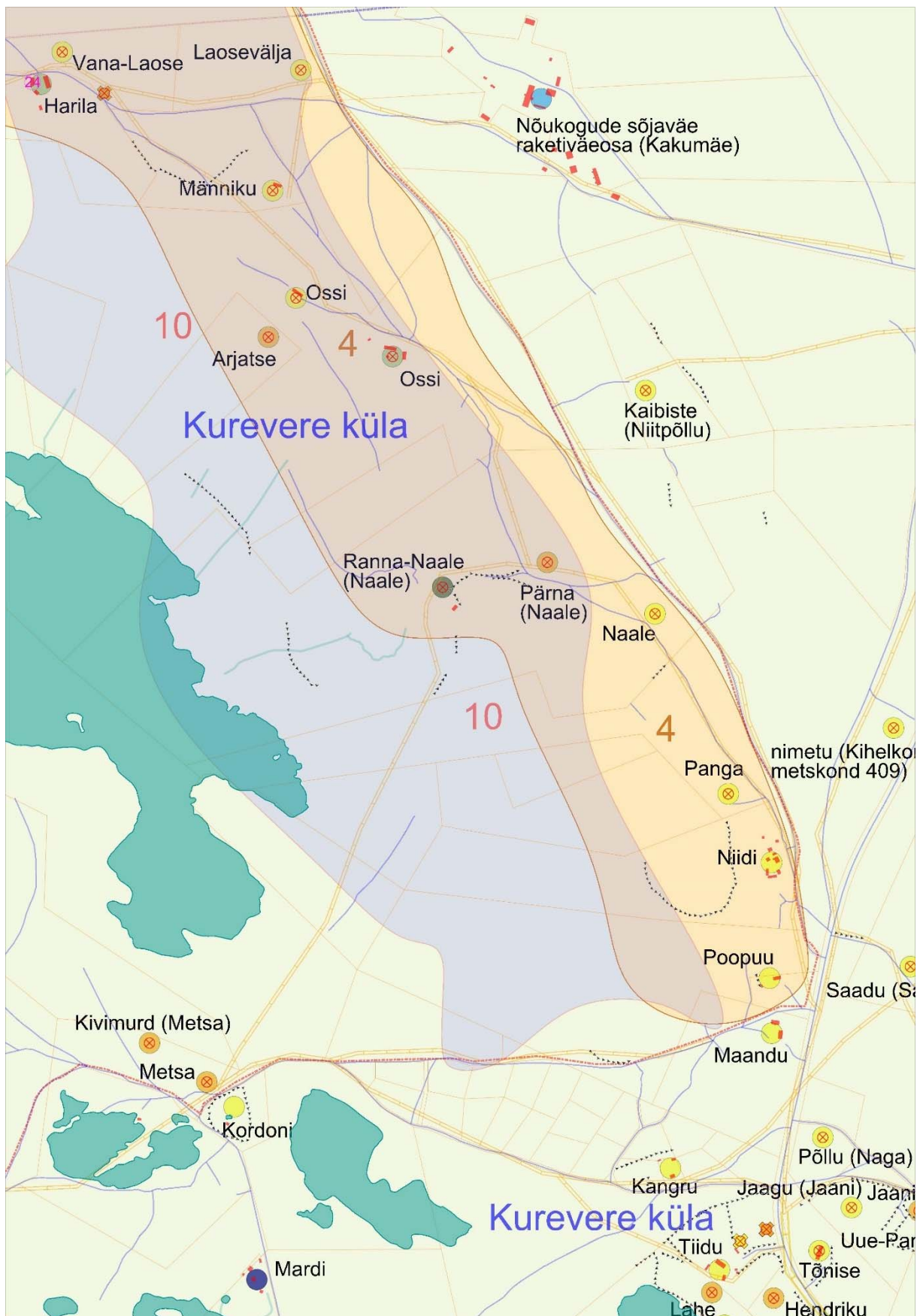
¹⁴⁰ 1960. a Kingissepa rajooni põllumajanduslik kaart ERA, f T-6, n 5, s 44, l 10k.

¹⁴¹ 1958.-66. a põllumajandusliku artelli Kommunism kaart ERA, f T-34, n 4-1, s 181, l 19k, 1977. a kaart ERA, f T-6, n 5, s 70, l 4k.

¹⁴² ERA, f R-10, n 45, s 8502, l 4k.

¹⁴³ ERA, f T-6, n 5, s 70, l 4k.

¹⁴⁴ ERA, f R-10, n 45, s 8502, l 4k.

Joonis 70. Kurevere küla rahvusparki jääva osa ja selle lähikümbruse talukohtade vanuseline areng ja paiknemine, samuti küla ilmekad pärandkooslused (lilla ala) ja ühiskondlikud alad (rohelised). Lisaks on joonisel näidatud väärtuslik külaala (pruun), kus on lubatud ka uushoonestus, väärtuslik ehitus (Harila ait). Joonisel on ajaloolised talukohad (värvilised sõõrid, punase ristiga hävinud kohad), ajaloolised teed (kollane), tänapäevased teed (tumesinine), tänapäevased katastripiirid

(ruuge), külapiiir (sinine katkendjoon), rahvusparki piir (punane katkendjoon), tänapäevane hoonestus (punane) ja kiviaiad (must täpijoon). Tingmärkide seletust vt Joonis 9, lk 40.

3.5.2. Hoonestus

Kurevere küla rahvusparki jäävas osas on ajaloolisi hooneid säilinud mitmel maaüksusel. Väärtuslikumaks on käesolevas töös hinnatud Harila maaüksusel asuvat suuremat aita. Samas Harila talukoosluses on teine, väiksem ait, millele on katusel tehtud aida väiksust arvestades suur väljaehitus. Suured katuseväljeehitused on ka taastatud elumajal (pikkhoone).

Foto 114. Harila talu suur ait (vasakul), aida detail (ülal). Foto Mart Hiob 2016.

Ajaloolisi hooneid on veel aastaringses kasutuses olevas Niidi kohas ja hooajalises

Poopuu kohas ning hävimas on Ossi talu elumaja koos kõrvalhoonetega.

Tänapäevasemaid hooneid on eelkõige Niidi talus. Mõnes kohas on veel alles varemed – Ranna-Naale (Naale maaüksusel) ja Männiku.

Foto 115. Ossi talu osaliselt kokku kukkunud elumaja. Foto Mart Hiob 2016.

Ülevaatlikku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa hoonestuse kohta vt ptk 3.17.2, lk 289. Põhjalikumad soovitusel ehitustöödeks on esitatud ptk 3.17.3 lk 322.

3.5.3. Militaar- ja merepärandi objektid

Rahvusparki piirides ei asu teadaolevalt militaar- ja merepärandi objekte.

Vahetult rahvusparki piiri taga asus tsaariaegne Kurevere kordon tänasel Kordoni maaüksusel.

Maa-ameti pärandkultuuri kaardirakenduse andmetel asus Kurevere külas väljaspool

rahvusparki tänasel Kakumäe maaüksusel Nõukogude sõjaväe raketiväeosa, mille sõjaväelinnakust on järel varemed.

Sõdadevahelise vabariigi ajal ehitati välja rahvusparki kahe lahustüki vahele jääv Jaagarahu sadam, mida kasutati aktiivselt ka

pärast II maailmasõda ning rohtunud kai on mingil määral kasutusel tänaseni vaatamata 1969. a sügistormi kahjustustele. Sadama juures on säilinud metallist piirivalvetorn.

Foto 116. Jaagarahu sadama kai. Foto Mart Hiob 2016.

3.5.4. Teedevõrk

Ajaloolisest teedevõrgust on säilinud peamine liikumistee külade vahel, millel kulgeb ka rahvusparki piir. Väiksemad teed, mis viisid tänaseks hävinenud taludeni, on kasutusest välja langenud ning autodega raskesti või üldse mitte läbitavad. Väiksematest teedest on alles need, mis viivad säilinud taludeni – Harila, Niidi, Kordoni. Samuti on maastikul säilinud ja jalgsi läbitav ajalooliselt oluline olnud teelõik Ossi talumaadelt Harila taluni. Peatee on rahuldavas seisus, väiksemad teed veidi kehvemas või päris läbimatud.

Rahvusparki kahe lahustüki vahel asub Tagamõisa poolsaare peamine maantee pärast sõda rajatud endise Saaremaa raudtee koridoris. Tegemist on ajaloolist külastruktuuri eirava sirgejoonelise koridoriga, mis aga

19. saj asus Jaagarahu kandis rannas piirvalvepunkt, mis on näidatud 1856. a Saaremaa kaardil¹⁴⁵ (*Grenz Wacht Posten*, mis ei ole aga piirivalvekordon).

Foto 117. Juurdepääs rahvusparki jääva Kurevere küla osa vanima talu – Ranna-Naale – varemete juurde. Teekoridor kahe ajaloolise kiviaia vahel on kinni kasvanud. Foto Mart Hiob 2016.

3.5.5. Sadamakohad, lautrid

Rahvusparki piirides asus Maa-ameti pärandkultuuri kaardirakenduse andmetel Idila lautrikoht Kalda maaüksusel (30101:002:0441) küla põhjaosas. Maa-ameti 1946. a kaardil on maaüksusel ja ka kõrvalmaaüksusel Nikuste (30101:002:0069) märgitud kalurionnid (vene k *capau*). Idila talu ise asus veidi põhja pool

tänases Kõruse külas Sookuse maaüksusel. Seda ala (ala nr 19, vt Joonis 64) võiks kasutada ühiskondlikus korras, sest sellele on olemas juurdepääs, mis on küll halvas seisukorras, kuid oleks piirkonna elanikele ja külastajatele vajalikuks juurdepääsuks merele.

¹⁴⁵ EAA, f 3724, n 5, s 1999, l 1k.

Joonis 71. Väljavõte 1929.-30. a Kurevere ja Tammese küla plaanist: kalurionnid Kalda maaüksusel (30101:002:0441). ERA, f T-3, n 18, s 1085, l 1k.

Jaagarahu jäävaba sadamat hakati rajama 1920. aastatel reisilaevade talviseks vastuvõtuks ja 1929. aastal valmis sillapikendus nii kaugemale, et sadam sai vastu võtta ka suuremaid laevu¹⁴⁶. Enne II maailmasõda kasutati sadamat laialdaselt paekivi, mida murti lähedalasuvatest karjääridest,

3.5.6. Kiviaiad

Rahvusparki jäävas Kurevere küla osas on kiviaedu eelkõige ajalooliste talude ümbruses ja nende põldudel. Kiviaiad on suures osas lagunenud, sest talud on maha jäetud ning põllud ja karjamaad on kasutusest väljas.

väljaveoks. 1929.-30. a Kurevere ja Tammese küla plaanil on sadamas näidatud raudtee sadamakait kordoni suunas kivimurruni u 1,8 km pikkuselt, millelt hargneb ka lühike kõrvalharu itta teise kivimurru juurde. 1938. a kaardil¹⁴⁷ on erasadamas mh märgitud tollimaja asukoht, mis viitab, et selle kaudu käis ka rahvusvaheline kaubandus.

Aastatel 1941 ja 1949 küüditati Jaagarahu sadama kaudu Saaremaalt tuhandeid inimesi. Sadamasilla alguses on kadakate vahel mälestuskivi küüditatuile, mis püstitati 17. juunil 1989. a. Kivil seisavad sõnad „Siit algas saarlaste teekond külmale maale“.

Pärast sõda 1950ndatel ehitati Saaremaa laiarööpmeline sõjaväe raudtee Jaagarahu sadama kaile välja¹⁴⁸. Sadam sai tugevalt kannatada 1969. a sügistormis ja ei olnud pärast seda enam niivõrd aktiivses kasutuses.

Väljasool rahvusparki on kalurionnid maaüksusel Kihelkonna metskond nr 178, mida ka tänasel päeval kasutatakse paatide randumisalana.

Foto 118. Taastatud kiviaed Harila talus. Foto Mart Hiob 2016.

¹⁴⁶ 1931. a Eesti kaardil (ERA, f T-6, n 3, s 1120, l 1k) nagu ka 1943. a Maa-ameti kaardiserveri kaardil on Jaagarahu sadama kai näidatud vales kohas, õigest kohast u 300 m loodes. 1931. a kaardil on sadama tingmärk õiges kohas.

¹⁴⁷ ERA, f T-6, n 3, s 1381, l 1k.

¹⁴⁸ Vt Saaremaa laiarööpmelise raudtee kaarti aadressil: <http://www.geoape.com/tracklogs/saaremaa-raudtee-1517>.

3.5.7. Sillad

Sillad Kurevere küla rahvusparki jäävas osas puuduvad. Jaagarahu sadamat teenindanud kitsarööpmelisele raudteele ehitati sild 1920ndatel ja laiarööpmelisele Saaremaa

raudteele 1950ndatel. Mõlemad sillad on alles ning viimane on täna kasutusel maantee sillana Jaagarahu sadamasse viival teel.

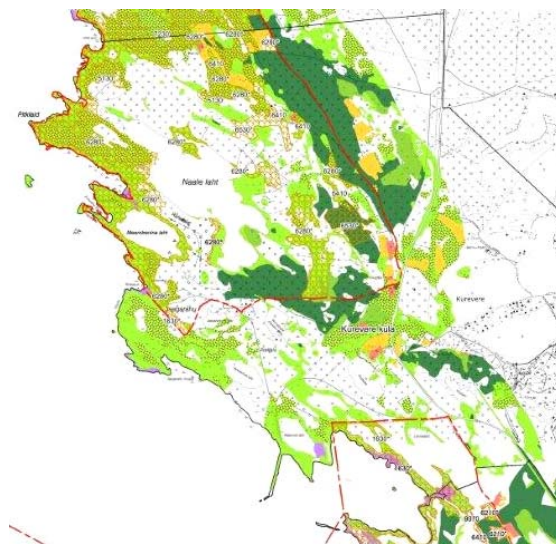
3.5.8. Ilmekad pärandkooslused

Kurevere küla rahvusparki jääv põhjapoolne osa on ajalooliselt olnud avatud karja- ja põllumaa, lõunapoolses osas on aga leidunud rohkesti metsa. Tänapäeval on ka põhjapoolne ala võsastumas ja kinni kasvamas, sest ajaloolised talud on suures osas hävinud ning karjatamine ja heinategu toimub vaid piiratud alal. Siiski on praegugi kõrgemal asuvast külateest mere poole langev maastik kaunis ning vajaks hooldust, kui soovitakse taastada selle kultuurmaastikulik ilme. Ilmekaks pärandkoosluseks ongi loetud seda veel osaliselt avatud maastikku (ala nr 10, vt Joonis 70) koos endise puisniidu (ala nr 12) ja Vörkealuse rannaga (ala nr 11).

Kinnikasvamise ulatust näitab Eesti Maaülikooli 2014. a töö „Matsalu ja Vilsandi rahvusparki maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“, kus Kurevere küla rahvusparki jäävas osas on I klassi maastikena määratletud säilinud ajaloolised metsaalad, rohumaad ja puisniidulaadsed alad. Suures osas on aga endised avatud alad ja niidud metsastunud ja võsastunud (joonisel värvimata alad) nii põhjapoolses osas kui ka lõunapoolse osa vähesed ajalooliselt avatud olnud alad.

Foto 119. Avatud, kuid võsastuv rannaala Kurevere külas. Foto Mart Hiob 2016.

Joonis 72. Väljavõte Eesti Maaülikooli 2014. a tööst „Matsalu ja Vilsandi rahvusparki maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“. I klassi maastikud Kurevere küla rahvusparki jääva osa põhjapoolset alal. Joonisel on näidatud I klassi maastikud, mis võivad olla nii rohumaad (suures osas endised karja- või põllumaad), põllumaad, puisniidulaadse alad puude ja põõsastega, mets, taluõued kui ka üksikud säilinud (või hiljuti kasutusest välja läinud) põllud. Rahvusparki piir on punase joonega, külapiir musta joonega.

Joonis 73. Väljavõte Eesti Maaülikooli 2014. a tööst „Matsalu ja Vilsandi rahvusparki maakatte andmebaasi koostamine ning ajaloolise maakasutuse analüüs ja tsoneering“. I klassi maastikud Kurevere küla rahvusparki jääva osa lõunapoolset alal. Rahvusparki piir on punase joonega, külapiir musta joonega.

Ülevaatlisku analüüsi Vilsandi rahvusparki Lääne-Saaremaa osa ilmekate pärandkoosluste kohta vt ptk 3.17.3, lk 322.

3.5.9. Muinsuskaitsealused objektid

Kurevere külas ei asu rahvusparki piires muinsuskaitsealuseid objekte. Väljaspool rahvusparki asuvad kivilalmed ja lohukivid.

Väljaspool rahvusparki on seitse Kurevere kultusekivi, enamik ühe või kahe lohuga, erandiks on 62 lohuga kivi. Rahvasuus

kutsutakse neid kive ka Tondikivideks. Kivid on olnud kultuseobjektideks I aastatuhandel e.m.a. Sellised kivid ei paikne tavaliselt üheskoos ja arvatakse, et kivid on siia toodud Kurevere küla põlispõldudelt, mis paiknevad kivide praegusest asukohast ida pool.

3.5.10. Elanike küsitluse tulemused

Kurevere külas küsitlust läbi ei viidud, sest rahvusparki piires elavad vaid üks-kaks pere. Ülevaatlisku analüüsi Vilsandi rahvusparki

Lääne-Saaremaa osa elanike küsitluse kohta vt ptk 3.17.5, lk 337.

3.5.11. Väärtuslike külaosade ettepanek

Käesoleva analüüsi tulemusena jõuti järgnevas tabelis antud seisukohale Kurevere küla väärtuslikkuse osas. Tabelis on esitatud väärtuslikkuse kriteeriumid vastavalt metoodikas väljatoodule (ptk 2.6).

Kurevere külas on üks Kõruse külaga ühine piirkond, kus käesoleva uuringu hinnangul on lisaks ajaloolise hoonestuse taastamisele sobilik rajada uusi elukohti.

Kurevere ja Kõruse küla piiril on ajalooliste, enamikus 19. saj lõpus rajatud talukohtade ala, kus rahvusparki piires on kunagisest 14 talust on säilinud vaid kolm. Lisaks ajalooliste talukohtade taastamisele on lubatud ka uute elukohtades rajamine olemasolevatest,

ajaloolistest ja võimalikest uutest kohtadest vähemalt 200-250 m kaugusele joonisel näidatud alal (Kurevere külas ala nr 4, vt Joonis 70) piires. Vahekaugus tuleneb ajaloolisele külastruktuurile iseloomulikust mustrist ning vajadusest selle edasiarendamiseks.

Väljaspool nimetatud alasid ei ole piirkonna looduslikkuse säilitamise huvides soovitat Kurevere külas rahvusparki piirides rajada uushoonestust mujal kui ajalooliste elukohtade asukohas, soovitatavalt ajaloolistele vundamentidele. Hästi põhjendatud puhkudel (nt juurdepääs, ehitusala loogiline asukoht, topograafilised eripärad) on lubatud ka erandlikud lahendused.

Tabel 9. Kurevere küla rahvusparki jääva osa väärtuslikkuse analüüs vastavalt eelnevalt määratletud kriteeriumitele.

Kriteerium	Hinnang
I Unikaalsus, erakordsus	Kurevere küla rahvusparki jäävas osas on säilinud ajaloolist hoonestust kesiselt – 15st ajaloolisest kohast on säilinud hoonestusega kolm ja ühel on hoonestus kokku kukkumas. Küla põhihoonestus jääb rahvuspargist välja. Tegemist on madalaima tasemega.
II Ehitiste väärtuslikkus	Kurevere küla rahvusparki jäävas osas leidub ajaloolisi ehitisi mitmel maaüksusel – Harila, Niidi, Poopuu. Esimesel neid on üks väärtuslik ait. Tegemist on keskmise tasemega.
III Elanike ja omanike hinnang oma küla(osa)le	Kurevere küla rahvusparki jäävas osas on alalisi elanikke kaheks kolmes elukohas – Poopuu näol on tegemist hooajalise elamuga. Elanike vähese arvu tõttu ei ole uuritud kohalike hinnangut.
IV Kultuurimaastike iseloomustus	Kurevere küla rahvusparki jäävas osas on väärtuslikud avatud alad küla põhjaosas (mis on küll suures osas kinni kasvamas). Suur osa kunagi avatud aladest on juba kinni kasvanud. Tegemist on keskmise tasemega.
V Asustusjälgede säilivus	Asustusest on Kurevere küla rahvusparki jäävas osas säilinud kolm ajaloolist talukohta, enamike hävinud talude varemeid, vanu teeradasid ja põlispõlde. Tegemist on keskmise tasemega.
VI Visuaalne ühtsus, rikkumatus	Ajaloolise külastruktuuri ehituspärand on Kurevere küla rahvusparki jäävas osas suuresti hävinud, kuid osaliselt säilinud avatuse ja ajalooliste metsade tõttu on tegemist keskmise tasemega visuaalse ühtsuse osas.